PRUSZKOWSKI SPACEROWNIK Niepodległościowy

Dofinansowano ze środków Programu Wieloletniego NIEPODLEGŁA na lata 2017-2021 w ramach Programu Dotacyjnego „Niepodległa”

Muzeum Dulag 121

121

„Pruszkowski Spacerownik Niepodległościowy” powstał w ramach zorganizowanego przez Muzeum Dulag 121 w 99. rocznicę odzyskania niepodległości Pruszkowskiego Tygodnia z Niepodległą.

– z recenzji w „Pruskowskiej Niepodległej”

„Pruszkowski Spacerownik Niepodległościowy” stworzony został z myślą o miłośnikach historii i długich spacerów. Elegancko wydana mapa pozwoli Państwu ruszyć śladem pruszkowskich działaczy niepodległościowych z l. 1892-1918. Redaktorzy Spacerownika dołożyli wszelkich starań, aby wiedzę o historii Pruszkowa dobrze podlać walk o wolność i niepodległość mocno przyprawiać, nie zanieczyścić przy tym tężyzny fizycznej.

Samorządność i niepodległość – wspólna droga

Wychowanice jednej z pruszkowskich burs

Na przełomie XIX i XX w. Pruszków był prężnie rozwijającą się osadą fabryczną. Razem z powstawaniem fabryk i zakładów przemysłowych – m.in. Warsztatów Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej 16, Fabryki Maszyn Troetzera 12, „Ultramaryny” Sommera i Nowera 4 czy Fabryki Majewskiego 10 – do miasta przybywali przemysłowcy, inżynierowie, lekarze - przyszła elita, która obok działalności na rzecz rozwoju miasta czynnie zaangażowała się w dążenia niepodległościowe. Szczęśliwie dla Pruszkowa, działalność ta zajmowała ludzi, którym w równym stopniu na sercu leżało dobro współmieszkańców jak i los kraju. To oni podejmowali na terenie miejscowości inicjatywy modernizacyjne i oświatowe, zakładając i finansując pierwsze polskie szkoły powszechne 7 10 19, biblioteki i czytelnie z książkami w języku polskim 3 czy pionierskie jak na owe czasy przedsięwzięcia oświatowe 3; zakładali organizacje pożytku publicznego, będące równocześnie przykrywką dla działalności niepodległościowej, np. Ochotniczą Straż Ogniową 2 20. To oni powoływali wreszcie działające legalnie lub tajne stowarzyszenia i koła ogólnopolskich organizacji, m.in. Towarzystwo Gimnastycznego „Sokół” 3 8, Polskiej Macierzy Szkolnej, Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich 5, Uniwersytetu dla Wszystkich, Towarzystwa Kultury Polskiej czy kolejarskiego Towarzystwa „Jedność”. W trakcie Wielkiej Wojny, kiedy zniszczony w ostrzale artyleryjskim 1914 r. Pruszków zyskał prawa miejskie, wielu z nich podjęło pracę społeczną w ramach Komitetu Obywatelskiego, a później Rady Miejscowej Opiekuńczej 11, która utworzyła i zarządzała niemal 50 instytucjami pomocowymi m.in. sklepami 6, kuchniami dla ubogich i bursami 9 15 18 na terenie Pruszkowa, Żbikowa i Tworek. Podjęta u progu XX w. oświatowa praca u podstaw już wówczas przyniosła efekty. To właśnie wychowankowie polskich szkół zasilili szeregi nielegalnych drużyn harcerskich, a także pruszkowskiego oddziału Polskiej Organizacji Wojskowej, który 11 XI 1918 r. rozbroił niemieckie posterunki i przejął władzę w mieście A B C D.

Tworząc polskie instytucje i zręby społeczeństwa obywatelskiego, pruszkowscy działacze budowali podwaliny przyszłej niepodległej Polski. Ich ciężka praca służyła realizacji jednego celu: budowie samorządnego i nowoczesnego miasta w wolnej i niepodległej Polsce. Zapraszamy na spacer ich śladem.

Hrabia Potulicki

1 **Pałacyk Potulickich** (plac Jana Pawła II)

3 **Czytelnia Potulickiego** (ok. ul. Kraszewskiego 14/16)

W latach 1892-1919 w Pałacyku mieszkał hrabia Antoni G. Potulicki (1856-1919) – społecznik, jedna z najbardziej zasłużonych dla Pruszkowa osób. Pochodził z Wielkopolski, w Niemczech ukończył studia prawnicze i odbył służbę w wojsku. W 1892 r. ożenił się z Jadwigą M. Wołowską i zamieszkał w należącej do rodziny jego żony posiadłości w Pruszkowie. Aktywnie uczestniczył w posiedzeniach sołectwa. To on przekonał włościan do dobrowolnego opodatkowania się na rzecz potrzeb ich miejscowości. Zabiegał u władz carskich o nadanie wsi Pruszków statusu osady miejskiej. Był fundatorem i współinicjatorem założenia pierwszej szkoły elementarnej we wsi 7, budowy kościoła parafialnego św. Kazimierza, elektryfikacji wsi, a także pierwszej Ochotniczej Straży Ogniowej 2. W latach 1906-1907 działał w zarządzie koła Polskiej Macierzy Szkolnej – instytucji wspierającej działające w zaborze rosyjskim prywatne szkoły z wykładowym językiem polskim.

W 1903 r. z inicjatywy hr. Potulickiego w położonym na terenie jego posiadłości, nieistniejącym już domu przy ul. Szerokiej (okolice ul. Kraszewskiego 14/16) 3 powstała pierwsza ogólnodostępna pruszkowska czytelnia. W tym samym domu miał siedzibę „Mariadwinek”, a od 1906 r. założone przez Potulickiego gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” - przykrywka dla działalności niepodległościowej. Kiedy w 1908 r. władze carskie zdelegalizowały „Sokoła”, gniazdo kontynuowało działalność jako „Klub Atletów”, a później „Klub Miłośników Gry w Palanta”.

Ochotnicza Straż Ogniowa

2 **Siedziba OSO - Pruszków** (ok. ul. Kraszewskiego 32)

20 **Siedziba OSO - Żbików** (ok. ul. Pańskiej 20)

Starania o utworzenie straży ogniowej rozpoczęło w 1910 r. małżeństwo Potulickich 1, T. Bagdach i J. Szczepkowski. W maju 1911 r. za zgodą władz carskich powołano Towarzystwo Ochotniczej Straży Ogniowej w Pruszkowie i Żbikowie, a 25 VIII 1912 r. odbyła się jej uroczysta inauguracja. Pruszkowska siedziba oraz plac treningowy mieściły się na użyczonym nieodpłatnie przez hr. Potulickiego placu naprzeciw kościoła św. Kazimierza 2; zaś żbikowska na placu Chaima Orłowskiego między dzisiejszymi ul. Łącznickiej AK i Pańską (na wysokości nr. 20) 20. W jej pierwszym zarządzie znaleźli się hr. Potulicki (prezez), J. Troetzer (naczelnik 12), T. Bagdach, M. Chełmiński, J. Augustynowicz, A. Głowacki, K. Piotrowski i J. Szczepkowski. Straż ogniowa była pierwszą oficjalną pruszkowską organizacją z polskim mundurem i musztrą, a także przykrywką dla działalności niepodległościowej. W jej szeregach znalazły się osoby związane ze zdelegalizowanym gniazdem „Sokoła” 8, którego program wykorzystywano w ćwiczeniach. Strażacy prowadzili także działalność wydawniczą: w 1912 r. ukazał się „Strażak” - pierwsze pruszkowskie czasopismo, a w latach 1913-1914 ukazywał się „Rocznik Straży Ogniowej Ochotniczej w Pruszkowie i Żbikowie”. Przy straży działała także tajna drużyna skautowa, a w okresie I wojny światowej komórka POW.

3 **Czytelnia Potulickiego** 1

4 **Fabryka Ultramaryny** (ok. ul. Armii Krajowej 48)

W l. 1905-1939 działała w Pruszkowie Fabryka Ultramaryny E. Sommera i D. Nowera, których nazwiska znajdziemy m.in. w gronie fundatorów czytelni. W okresie przed I wojną żydowska społeczność Pruszkowa nie była liczna, ale także wśród niej znalazły się osoby wspierające modernizację miasta i działania niepodległościowe. C. Orłowski wspierał Straż Ogniową 20, a w szeregach POW działał J. Rozenowicz A B C D.

5 **Stowarzyszenie Robotników Chrześcijańskich** (ul. B. Prusa 44)

W l. 1906-1914 w Pruszkowie działało XX Koło Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich - związana z kościołem katolickim apolityczna organizacja, troszcząca się o doskonalenie zawodowe, podnoszenie poziomu moralnego, materialnego, kulturalnego i umysłowego członków. Pruszkowskie koło miało siedzibę przy ul. Helenowskiej (dziś ul. Prusa 44), a od 1908 r. w zniszczonej w 1914 r. willi „Anielin” (dziś Park Anielin), gdzie powstał ośrodek kulturalno-rozrywkowy, w którym urządzano spotkania, bale, loterie fantowe i przedstawienia teatralne. Przy Kole działała orkiestra, chór, koło dramatyczne, biblioteka oraz kasa oszczędnościowa „Mrówka”.

Rada Miejscowa Opiekuńcza

6 **Sklep RMO Stanisława Timme** (róg ul. Prusa i Niecałej)

9 **Bursa RGO na Klonowej** (dziś ul. Daszyńskiego 6)

11 **Siedziba RGO** (ul. Stalowa 20)

15 **Bursa RGO** (ul. Cicha 13)

18 **Bursy RGO** (ul. Narodowa 3, 5, 11, 15, 30)

Przedstawiciele pruszkowskiej RMO

W 1916 r. za zgodą okupacyjnych władz niemieckich na terenie Królestwa Polskiego utworzono Radę Główną Opiekuńczą (RGO) – polską organizację niosącą pomoc materialną zubożonemu wojną społeczeństwu polskiemu. W mniejszych miastach powstawały lokalne oddziały tzw. Rady Miejscowe Opiekuńcze (RMO). Pruszkowską RMO pod zarządem Henryka Hosera, dr. Juliana Więckowskiego i Zenona Rutkowskiego powołano 1 II 1916 r. jako kontynuację prac rozwiązanego tego roku Komitetu Obywatelskiego. Jej siedziba mieściła się w domu przy ul. Stalowej 20 11. Rada, której działania obejmowały osady Pruszków i Żbików, wsie Żbików, Tworki, Józefinę, Józefów i Pohulankę, obok udzielania pomocy materialnej, przeprowadzała akcje sanitarne i oświatowe. Pod jej pieczą znajdowało się ok. 100 instytucji, w tym: 22 szkoły, 12 ochronek, ognisko dla dzieci, kursy doszkalające dla dorosłych, biblioteka, kuchnia polowa i beczkowóz. W związku z powszechnym bezrobociem związanym ze zniszczeniami wojennymi oraz galopującą inflacją Rada prowadziła także skład towarów, piekarnię i trzy sklepy (w tym prowadzony przez Stanisława Timme sklep RMO przy ul. Prusa 6), które sprzedawały artykuły po stałych, przystępnych cenach. Jednym z najważniejszych zadań RMO była pomoc osieroconym w wyniku wojny dzieciom. Od 1917 r. w Pruszkowie zaczęły powstawać bursy, m.in. w byłej siedzibie Szkoły Kolejowej przy ul. Szkolnej (patrz 19) i ul. Klonowej 9. Na przełomie 1919 i 1920 r. do Pruszkowa skierowano około 400 sierot wojennych z Wileńszczyzny. Na bursy dla nich zajęto 6 prywatnych domów na Żbikowie. Dla dziewcząt przy ul. Cichej 13 15 i Narodowej 11 i 15 18; dla chłopców przy ul. Narodowej 3, 5, 30 18. W 1923 roku ogółem bursy zajmowały 18 domów. RMO działało na terenie Pruszkowa aż do 1928 r.

7 **Szkoła im. T. Kościuszki** (ul. Kościuszki 38)

W 1895 r. z inicjatywy hr. Potulickiego i S. Majewskiego, prawdopodobnie w domu przy ul. Szerokiej 3, założono pierwszą w Pruszkowie 1-klasową szkołę początkową. Oficjalnie językiem nauczania był j. rosyjski, ale nauczyciele łamali zakaz nauczania po polsku. Powołany w niej komitet szkolny był pierwszą instytucją samorządową w Pruszkowie. W 1905 r. szkoła brała udział w ogólnokrajowym strajku szkolnym, domagającym się prowadzenia nauczania w języku ojczystym. W tym samym roku dzięki pomocy finansowej założycieli, szkoła przeniosła się do murowanego jednopiętrowego budynku przy ul. Starowiejskiej, gdzie jej budynek stoi do dziś. W l. 1906-1907 legalnie działała tam Polska Macierz Szkolna, organizacja oświatowo-kulturalna krzewiąca polskość. W październiku 1917 r. szkole (i ulicy przy której się znajduje) nadano imię T. Kościuszki.

8 **Pałacyk „Sokoła”** (ul. Kościuszki 41)

Wybudowany w 1876 r. przez I. Więckowskiego pałacyk kilkukrotnie zmieniał właścicieli. Częściowo zniszczony w czasie I wojny po jej zakończeniu zakupiony został przez gnieźnieńską Kurię Arcybiskupią i przekazany Stowarzyszeniu Księży Emerytów. Swoją potoczną nazwę zawdzięcza reaktywowanemu w Pruszkowie w międzywojniu Towarzystwu Gimnastycznemu „Sokół”, które od wczesnych lat 20. miało tu swoją siedzibę.

9 **Bursa RGO** 6 **RMO**

10 **Fabryka ołówków Majewskiego** (ul. Obrońców Pokoju 8)

Od 1895 r. w Pruszkowie działała fabryka ołówków „St. Majewski”. Jej założyciel Stanisław Majewski zapisał się w historii miasta jako zasłużony społecznik. Był fundatorem i współinicjatorem założenia pierwszej szkoły początkowej w Pruszkowie 7, a w 1903 r. dzięki jego staraniom przy ul. Ołówkowej 4 powstała szkoła dla dzieci pracowników fabryki. Uczyło się w niej ok. 50-60 dzieci - koszt nauki opłacał zakład. Przy fabryce otwarto też ochronkę dla młodszych dzieci, organizowano kolonie dla dzieci, a robotnikom wypłacano zapomogi finansowe. S. Majewski wspierał także finansowo działalność pierwszej pruszkowskiej biblioteki 3. W 1906 r. w fabryce odbyło się zebranie założycielskie koła Polskiej Macierzy Szkolnej - organizacji oświatowo-kulturalnej krzewiącej polskość. Wybrany na przewodniczącego spotkania S. Majewski apelował o utworzenie kursów dla analfabetów i uniwersytetu ludowego. Rok później czynnie włączył się w organizację budowy kościoła św. Kazimierza w Pruszkowie, finansowaną w dużej mierze przez pracowników fabryki. Społeczną działalność w odrodzonej Polsce kontynuował również jego syn Leszek, który w 1920 r. przejął zarząd nad fabryką. W międzywojniu w zakładzie kwitło życie kulturalne, sportowe i społeczne. Do dyspozycji pracowników pozostawała świetlica, sale gimnastyczna i koncertowo-teatralna, a także biblioteka.

Komitet Obywatelski / Rada Miejska

11 **Siedziba RMO** (ul. Stalowa 20)

14 **Siedziba Magistratu** (ul. Stalowa 3)

9 VIII 1914 r. powołany został Komitet Obywatelski gminy Pruszków - jedna z pierwszych instytucji samorządowych w historii miasta. Na czele 11-osobowego zarządu stanęli J. Troetzer 12 i ks. W. Burakowski, a wkrótce powołano oddzielny Komitet dla Żbikowa i Tworek, w którego składzie znaleźli się J. Bielawski, H. Hoser, T. Bagdach, P. Kukliński i ks. G. Zawadzki. Zadaniem Komitetu było niesienie pomocy mieszkańcom częściowo zniszczonego w 1914 r. miasta. W jego ramach działały sekcje: wywiadowcza, sanitarna, szkolna, opałowa, pośrednictwa pracy, rozdawnictwa żywności i odzieży, bezpieczeństwa publicznego, gospodarcza, pożyczkowa, komisja nasienna i końska. Komitet utworzył bądź wspierał ok 50 instytucji, m.in kuchnie przy ul. Ołówkowej i Narodowej, szpitale dla chorych, 2 ambulatoria, ochronki dla dzieci, 5 burs dla sierot, schronisko dla starców, herbaciarnie, punkty wydawania gorącej wody oraz łaźnię. Komitet przejął także zarząd nad 14 pruszkowskimi szkołami, a 1 I 1916 r. na mocy jego zarządzenia wprowadzono powszechny obowiązek szkolny dla pruszkowskich dzieci. Ponadto Komitet prowadził kursy dla analfabetów, wspierał finansowo straż ogniową i czytelnię, a także przeprowadzał sanitarne akcje profilaktyczne, organizując szczepienia przeciw chorobom zakaźnym, dezynfekcje czy wywóz nieczystości z miasta. Władzie niemieckie rozwiązały Komitet 31 I 1916 r., a jego obowiązki przejęła Rada Miejscowa Opiekuńcza. Obie instytucje stanowiły swoistą kuźnię przyszłych kadr samorządowych. Wielu z jej działaczy weszło w skład utworzonej w 1917 r. Rady Miejskiej, której pierwsze posiedzenie odbyło się w siedzibie RMO 11 przy ul. Stalowej 20. Późniejszą siedzibą Magistratu był dom przy ul. Stalowej 3.

12 **Fabryka Troetzera** (Plac Mechaników)

Od 1903 r. do wybuchu I wojny światowej w Pruszkowie działała „Fabryka Maszyn, Odlewnia i Kotlarnia - Józef Troetzer i S-ka”, produkująca m.in. kotły parowe, konstrukcje żelazne, transmisje fabryczne, pompy, sikawki i inny sprzęt strażacki. Jej właścicielem był Józef Troetzer (1866-1937), syn warszawskiego przedsiębiorcy A. Troetzera, przemysłowiec i jedna z najbardziej zasłużonych postaci pierwszych dwóch dekad historii miasta. Wspierał organizację pierwszej pruszkowskiej biblioteki 3 i elektryfikację osady fabrycznej Pruszków. Był jednym z inicjatorów powstania i pierwszym naczelnikiem Ochotniczej Straży Ogniowej 2, którą wyposażył z własnych środków w nowoczesny sprzęt strażacki. W czasie I wojny światowej czynnie działał w instytucjach charytatywnych i pomocowych, wspierających mieszkańców miasta i kraju: w l. 1914-1916 był przewodniczącym Komitetu Obywatelskiego Gminy Pruszków, a w l. 1916-1918 jednym z głównych działaczy powiatu warszawskiego w Radzie Głównej Opiekuńczej. Kiedy w 1916 r. Pruszków uzyskał prawa miejskie, J. Troetzer znalazł się w składzie pierwszej Rady Miejskiej.

13 **Fabryka Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki** (Plac Mechaników)

Ciekawym wątkiem pruszkowskiej działalności niepodległościowej była działalność Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki. Stowarzyszenie zawiązała amerykańska Polonia w 1919 r. w Toledo w stanie Ohio, a jego celem było wspieranie niepodległego bytu odrodzonego państwa poprzez reemigrację i odbudowę polskiego przemysłu. Tego samego roku Stowarzyszenie zakupiło teren po byłej fabryce Troetzera, a do Pruszkowa przybyli pierwsi reemigranci. W 1919 r. działalność rozpoczęła fabryka Stowarzyszenia Mechaników Polskich z Ameryki S.A., produkująca obrabiarki do metali - m.in. wiertarki, szlifierki, tokarki, a w latach 30. działka przeciwpancerne i przeciwlotnicze dla polskiego wojska. Od 1921 r. przy fabryce działała Szkoła Rzemieślniczo-Techniczna dla 100-140 uczniów. Z Ameryki reemigranci oprócz wiedzy technicznej przywieźli do Pruszkowa także westerny, jazz, pierwsze lodówki i amerykańską modę. Po II wojnie fabrykę znacjonalizowano i przekształcono w Zakłady 1 Maja.

15 **Bursa RGO** 6 **RMO**

Warsztaty Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej

16 **Warsztaty** (ul. 3 Maja 8a)

19 **Szkoła Drogi Żelaznej** (ul. Szkolna 3)

W 1897 r. na obrzeżach wsi Żbików uruchomiono Warsztaty Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Ich powstanie było impulsem do szybkiej urbanizacji dzielnicy. Wokół warsztatów wytyczono ulice i wybudowano czynszowe kamienice, w których zamieszkali robotnicy i kolejarze. Powstał Żbikówek. W środowisku kolejarskim prężnie działało Stowarzyszenie Spożywców Pracowników DŻW-W, które oprócz prowadzenia przystępnych cenowo sklepów, zajmowało się także działalnością oświatową, rozprowadzając prasę, organizując wykłady i odczyty, a także prowadząc bibliotekę dla kolejarzy. Najbardziej zasłużonym działaczem Stowarzyszenia był członek PPS, kolejarz Wojciech Radomski (1870-1936), uczestnik strajków 1905 r., organizator pruszkowskiego Uniwersytetu dla Wszystkich, a w l. 1919-1935 naczelnik Warsztatów.

Warszaty na pocz. XX w.

Od 1900 r. na Żbikowie działała także 2-klasowa szkoła początkowa dla dzieci kolejarzy i pracowników Warsztatów 19, której twórcą był kolejarz i wybitny działacz oświatowy inż. Stanisław Michalski. Szkoła początkowo mieściła się w budynku tzw. „Papierni” (ul. Broniewskiego 1), ale w 1902 r. przeniesiona została do budynku przy ul. Szkolnej 3. Dzięki staraniom Michalskiego i dyrekcji Drogi Żelaznej, która hojnie finansowała szkołę, była to jedna z najlepiej wyposażonych i utrzymanych placówek w powiecie. Szkoła dysponowała nowocześnie wyposażonymi salami lekcyjnymi i pomocami lekcyjnymi (aparat do przeźroczy, atlasy, zbiory obrazów, gabloty z owadami), salą gimnastyczną, biblioteką i zakładem stolarskim, zaś uczniowie objęci byli opieką lekarską. W szkole odbywały się także otwarte dla wszystkich odczyty i prelekcje, kursy dla analfabetów i działał amatorski teatr. Dzięki prywatnemu statutowi szkoły w l. 1905-1912 prowadzono w niej nauczanie w j. polskim. Gdy w 1912 r. wprowadzono obowiązek nauczania w j. rosyjskim, nauczycielka historii W. Zachariasiewiczówna rozpoczęła tajną naukę w języku ojczystym. Wiele wskazuje na to, że jeden z tamtejszych nauczycieli był pomysłodawcą założenia pierwszej w Pruszkowie, tajnej drużyny skautowej im. B. Głowackiego.

17 **Kopiec Kościuszki** (ul. Obrońców Pokoju 8)

Obchodzone w 1917 r. stulecie śmierci T. Kościuszki stało się pretekstem do organizacji ogólnonarodowego święta. Za zgodą niemieckich władz okupacyjnych w całym Królestwie Polskim odbyły się pochody, koncerty i uroczyste gale. Pomysłodawcą pruszkowskich uroczystości był proboszcz żbikowskiej parafii ks. T. Czechowski, a w komitecie obchodów znaleźli się najznamienitsi Pruszkowianie. 15 X 1917 r., dokładnie w stulecie śmierci Generała, odbył się uroczysty pochód i odsłonięcie jego popiersia, które stoi do dziś przy skrzyżowaniu ul. Warsztatowej i 3 Maja. W międzywojniu tradycję uroczystych marszy kontynuowano w Pruszkowie w kolejne rocznice odzyskania niepodległości.

18 **Bursa RGO** 6 **RMO**

20 **Siedziba OSO - Żbików** 2 **Ochotnicza Straż Ogniowa**

11 listopada 1918 w Pruszkowie

A **Apteka Jana Bielawskiego** (ul. 3 Maja 27)

B **Koszary niemieckie** (dziś ul. Daszyńskiego 7)

C D **Posterunki niemieckie**

Pruszkowski oddział POW

W sierpniu 1914 r. z inicjatywy J. Piłsudskiego zawiązana została Polska Organizacja Wojskowa (POW) - konspiracyjna organizacja niepodległościowa utworzona do walki z rosyjskim a później niemieckim zaborcą. POW pod dowództwem J. Piłsudskiego, a od 1917 r. pod wodzą płk. E. Rydza-Śmigłego, wsławiła się wieloma udanymi akcjami wywiadowczo-dywersyjnymi oraz zbrojnymi na terenie Królestwa Polskiego, a także Rosji, Ukrainy i Galicji. Rozwiązana została 11 XI 1918 roku.

Pruszkowski oddział POW liczył ok. 40 osób. Wiele spośród nich wcześniej zaangażowanych było w działalność niepodległościową, m.in. w Straży Ogniowej 2 20, której ćwiczenia były przykrywką dla ćwiczeń wojskowych. Oddziałem dowodził Jan Ptasznik, pracownik apteki J. Bielawskiego (także peowiaka) A, w której od lutego 1916 r. mieściła się pruszkowska Komenda POW. To stamtąd 11 XI 1918 r. dwa oddziały POW wyruszyły, aby rozbroić niemieckie posterunki C D. Pierwszy, 14-osobowy oddział pod dowództwem J. Ptasznika, rozbroił żandarmów niemieckich na posterunku przy przejeździe kolejowym na Żbikowie (przy ul. 3 Maja), głównych koszarach przy Klonowej B oraz na posterunku na dworcu kolejowym. Drugi, 20-osobowy oddział, po obsadzeniu posterunków na Żbikowie i mieście kolejowym nad Utratą udał się do koszar niemieckich. Tam spotkali komendanta Ptasznika, który nakazał im rozbrojenie posterunków na żbikowskiej Papierni (ul. Broniewskiego 1), w Utracie (dziś Piastów) oraz posterunku żandarmerii w domu Józefa Bielawskiego (ul. B. Prusa 32). Żandarmi nie stawiali oporu. „Rozbrojeni Niemcy spokojnie przebywali w koszarach, upominając się tylko o rychłe odesłanie ich do domów” – pisał 10 lat później redaktor „Głosu Pruszkowa”. Tego samego dnia komendant Ptasznik wkroczył do siedziby Rady Miejskiej, obwieszczając, że obejmuje funkcję komendanta miasta, odpowiedzialnego za bezpieczeństwo publiczne. POW sprawowało władze do 3 XII 1918 r., kiedy przekazało ją ponownie w ręce Rady.

Opracowanie i redakcja: M. Boenisch, M. Bojanowska, A. Wojda; konsultacja historyczna: M. Skwara; opracowanie graficzne: sudragrafika.com; wydawca: Muzeum Dulag 121, ul. 3 Maja 8A; druk: Megraf, Brwinów, ul. Orzeszkowej 1, www.megraf.pl